

Крыніцы

1. Ленін У. І. Да вясковай беднаты // Збор твораў. Т. 3. – Мінск, 1929.
2. Ленін У. І. Да вясковай беднаты. – Мінск, 1933.
3. Ленін У. І. Да вясковай беднаты. – Мінск, 1939.
4. Ленін У. І. Да вясковай беднаты. – Мінск, 1953.

Літаратура

1. Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу. Пастанова Савету народных камісараў БССР. – Мінск, 1933. – 7 с.
2. Байкоў М., Некрашэвіч С. Беларуска-расійскі слоўнік. – Мінск, 1926.
3. Байкоў М., Некрашэвіч С. Расійска-беларускі слоўнік. – Мінск, 1928.
4. Баханькоў, А. Я. Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 231 с.
5. Беларуская мова: Najnowsze dzieje języków słowiańskich. – Opole, 1998.
6. Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск, 1994. – 655 с.
7. Демина Е. И. К теории диахронической социолингвистики: феномен динамики литературно-языковой нормы // Славянское языкознание. XII международный съезд славистов. Доклады российской делегации. – Краков, 1998. – С. 182-195.
8. Жураўскі А. І. Беларускае савецкае мовазнаўства: здабыткі, праблемы і шляхі развіцця // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1998. № 2. – С. 57-65.
9. Змены беларускага правапісу ў савецкай Беларусі: Зборнік дакументаў; укладальнік В. Мухін. – Мінск, Гомель, 2000. – 28 с.
10. Крамко І. І., Юрэвіч А. К., Яновіч А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Т. 2. – Мінск: Навука і тэхніка, 1968. – 342 с.
11. Крукоўскі Н. І. Рускі лексічны ўплыў на сучасную беларускую літаратурную мову. – Мінск, 1958. – 176 с.
12. Ламцёў Т. П. Беларуская граматыка. – Мінск, 1936.
13. Лёсік Я. Школьная граматыка беларускай мовы. – Мінск, 1929.
14. Перевод и лингвистика текста. – Москва, 1994.
15. Русско-белорусский словарь / под ред. Я. Коласа, К. Крапивы, П. Глебкі. – Минск, 1953.
16. Шакун Л. М. Карані роднай мовы. Выбраныя працы па гісторыі беларускай мовы. – Мінск, 2001

І.Я. Кавалёва

Складаныя словы ў арыгінале і перакладзе на нямецкую мову (на матэрыяле аповесці У. Караткевіча “Дзікае паляванне караля Стаха”)

Перадача зместу аднаго і таго ж літаратурнага твора на розных мовах мае сваю спецыфіку. Гэта выклікана як своеасаблівасцю ўспрымання арыгінала перакладчыкам, рознасцямнасцю моў, так і адрозненнямі ў нацыянальна-этнічных, культурных традыцыях.

У дадзенай рабоце даследуюцца складаныя словы ў тэксце арыгінала і пераклада, пры гэтым ставіцца задача выявіць асаблівасці іх утварэння, а таксама вызначыць прычыны разыходжанняў паміж беларускімі кампазітамі і іх карэлятамі з пункту гледжання структурна-граматычнага, семантычнага і лінгвастылістычнага аспектаў.

У лінгвістычнай літаратуры можна знайсці разнастайныя вызначэнні складанага слова. Пад складаным словам разумеецца

- “слова, якое мае ў сваім саставе дзве ці больш асновы” [6, с. 126];
- два ці больш словы, аб’яднаныя ў адно, “пры гэтым апорны кампанент (апошні ў слове) роўны цэламу слову, а папярэдні з’яўляецца чыстай асновай, якая далучаецца да апорнага кампанента з дапамогай інтэрфікса” [1, с. 213];
- аб’яднаныя “дзве граматычна аформленыя лексічныя адзінкі...”, якія могуць быць “раздзельнааформленыя і цэласнааформленыя” [2, с. 515].

У нашай рабоце мы падзяляем пункт гледжання на складанае слова як лексічную адзінку, “якая мае не менш дзвюх матывавальных асноў, характарызуецца семантычным, структурным і фанетыка-граматычным адзінствам і суадносіцца з той ці іншай часцінай мовы” [5, с. 33].

Для аналізу ўзяты тэкст-арыгінал (аповесць У. Караткевіча “Дзікае паляванне Караля Стаха”) і яго пераклад на нямецкую мову (“König Stachs Wilde Jagd”), зроблены Інгэборг і Алегам Калінкамі. Асаблівасці складаных слоў у нямецкім перакладзе вызначаюцца ў залежнасці ад

- спосабу ўтварэння кампазітаў,
- структурна-граматычных тыпаў,
- семантыкі,
- стылістычнай афарбоўкі і інш.

Параўнанне адзначаных тэкстаў аповесці У. Караткевіча сведчыць аб тым, што кампазітаў у беларускай мове значна менш, чым у нямецкай. Аднак пры больш глыбокім аналізе мастацкага твора і яго пераклада на нямецкую мову, можна заўважыць, што беларускім кампазітам адпавядаюць не толькі ўласна складаныя словы (*сіне-зялёны – blaugrün*), але і іншыя віды эквівалентаў: **свабодныя і ўстойлівыя словазлучэнні** (*мышка-малютка – die kleine Maus, раз-пораз – ab und zu*); **сказы рознай пабудовы** (*Не ведаю, ці хацела яна паднесці руку да маіх вуснаў, ці проста працягнула яе для*

рукапаціскання на англійскі манер, ... [4, с. 245] – *Ich weiß nicht, ob sie mir die Hand zum Kuss reichte oder um meine zu schütteln* ... [9, с. 22]); **цэласныя структурныя пераўтварэнні** (*У-ух, прыгажунечкі-красулечкі!* [4, с. 279] – *Ach, wie schmuck und fein sie alle sind!* [9, с. 63]), у тым ліку з наяўнасцю **лакун** (*Ён усміхнуўся шырокай белазубай усмешкаю*, ... [4, с. 287] – *Er lächelte übers ganze Gesicht*. [9, с. 72]).

Паколькі вышэйназваныя эквіваленты маюць сваю спецыфіку і патрабуюць больш дэталёвага вывучэння, мы разгледзім беларускія кампазіты, якім таксама адпавядаюць складаныя словы ў тэксе пераклада. У аповесці было выяўлена ўсяго 74 кампазіты, якім адпавядаюць 76 складаных слоў у нямецкім перакладзе.

Як вядома, у беларускай мове кампазіты ўтвараюцца як шляхам складання слоў (чыстае складанне), так і шляхам складання асноў (асноваскладанне). Для нямецкай мовы такое строгае размежаванне не ўласціва. Асноўнымі шляхамі ўтварэння складаных слоў у нямецкай мове з’яўляюцца чыстае складанне (*Zusammensetzung*), складанне і суфіксацыя (*Zusammenbildung*) і ўтварэнне кампазітаў, якія прадстаўляюць сабой пераходную форму ад словазлучэння да складанага слова (*Zusammengückung*). Аднак, калі браць за выснову, што словаскладанне – гэта аб’яднанне слоў без удзелу афіксацыі, а асноваскладанне – аб’яднанне слоў з удзелам афіксацыі, можна лічыць, што складанне і суфіксацыя ў нямецкай мове адпавядаюць ановаскладанню ў беларускай мове.

Сярод кампазітаў аповесці У. Караткевіча ў тэксе арыгінала пераважае ановаскладанне (56 выпадкаў), у той час, як у нямецкім перакладзе амаль палова эквівалентаў утворана шляхам словаскладання (37 выпадкаў). Гэта тлумачыцца тым, што ў нямецкай мове кожны кампанент складанага слова, нават калі ён утвораны з дапамогай афіксацыі, уяўляе сабой самастойную лексічную адзінку. Параўн.: *дабрадзеі* – *Wohltäter (Wohl, Täter)*, *абыякавы* – *gleichgültig (gleich, gültig)*, *блакітна-шэры* – *graublau (grau, blau)*.

Гэтым самым можна растлумачыць, чаму ў нямецкай мове адсутнічае з’ява, характэрная для беларускай мовы, калі ў складаннях асновы раўназначныя караню слова. Параўн.: *руканіс* – *Handschrift*, *дрывасек* – *Holzfüller*.

Нават, калі і прысутнічае нульсуфіксацыя, аснова дзеяслова ўсё роўна ўяўляе сабой самастойнае слова. Параўн.: *Trubruch (Bruch ad brechen) – вераломства, Größetrieb (Trieb ad treiben) – высакароднасць*.

З пункту гледжання марфалагічных асаблівасцей адрозненні паміж беларускімі і нямецкамоўнымі кампазітамі датычацца аднесенасці да пэўнай часціны мовы, граматычнага афармлення роду і ліку. У большай ступені эквіваленты ў тэксце арыгінала і пераклада належаць да адной і той жа часціны мовы. Такім чынам перакладчык спрабуе захаваць структуру і значэнне слова-арыгінала. Прычынай несупадзення эквівалентаў з'яўляецца, па-першае, дыстрыбуцыя – сукупнасць кантэкстуальных канструкцый, у якіх выкарыстоўваецца пэўная моўная адзінка, па-другое, немагчымасць дакладнага перакладу некаторых беларускіх сінтаксічных зваротаў. Параўн.: *Затое трохі далей узвышаліся магутныя мury даўняй уніяцкай царквы з дзвюма вялізнымі стральчастымі вежамі над чатырохкутнікам змрочнай каменнай плэбаніі*. [4, с. 363] – *In der Ferne erhoben sich die moosbedeckten mächtigen Mauern einer alten Kirche mit ihren beiden spitzen Türmchen über dem viereckigen Schiff*. [9, с. 159]

Беларускія словазлучэнні часта падвяргаюцца кампрэсіі, у сувязі з чым і з'яўляюцца кампазіты ў нямецкай мове. Параўн.: *Вы ведаеце, я вальнадумны чалавек, я атэіст ...* [4, с. 269] – *Ich bin Freidenker, Atheist, wie jeder Mensch ...* [9, с. 51].

Ці, наадварот, спалучэнне дзвюх лексічных адзінак у мове пераклада канкрэтызуе тую ці іншую з'яву, прадмет. Параўн.: *Няўжо сапраўды існуе на свеце нешта зверхразумовае?* [4, с. 261] – *Sollte es wirklich überirdische Wesen geben?* [9, с. 41]

У складзе прааналізаваных лексічных адзінак не былі выяўлены адрозненні ў ліку. Часцей за ўсё несупадзенні датычацца катэгорыі роду, што тлумачыцца ўдзелам у словаўтваральных элементаў – афіксаў, якія не толькі дапамагаюць аднесці лексічныя адзінкі да пэўнага семантычнага класа слоў, але і з'яўляюцца маркерамі для вызначэння роду. Напрыклад, абстрактныя назоўнікі ніякага роду ўтвараюцца з дапамогай суфікса *-ств-а-*: *вераломства, славалюбства*; назоўнікі жаночага роду ўтвараюцца з дапамогай суфікса *-асць-*: *высакароднасць, самазадаволенасць* і інш.

У нямецкай мове для кожнага роду таксама характэрны пэўны набор афіксаў, ад значэння якіх залежыць аднесенасць лексічнай адзінкі да таго ці іншага семантычнага класа слоў. Напрыклад, суфікс *-er-* абазначае асобу, якая выконвае дзеянне, або прадмет, які прызначаны для выканання дзеяння, і з'яўляецца маркерам мужчынскага роду: *Brautwerber* 'сват', *Folkloreforscher* 'даследчык фальклору'. Аддзяслоўныя ўтварэнні з усячэннем асновы і змяненнем каранёвай галоснай адносяцца да мужчынскага роду: *Treubruch* 'вераломства' ад *brechen*, *Passgang* 'інахадзь' ад *gehen*, а з далучэннем да асновы суфікса *-t-* – жаночага роду: *Handschrift* 'рукапіс' ад *schreiben*.

Складаныя словы як у беларускай, так і ў нямецкай мове адносяцца да пэўнага структурнага тыпу паводле граматычнай прыналежнасці іх кампанентаў да канкрэтнай часціны мовы.

Назоўнікі-кампазіты ў беларускай мове належаць у асноўным да структурных тыпаў, у якіх апорным кампанентам з'яўляюцца асновы назоўніка, дзяслова і прыметніка. У якасці першага кампанента могуць выступаць асновы назоўнікаў, прыметнікаў, дзясловаў, прыслоўяў, лічэбнікаў, займеннікаў. Параўн.: *бабуля-свацця* (наз. + наз.); *дабрадзеі* (наз. + дзяс.) і інш.

У цэлым можна адзначыць, што першым кампанентам складаных прыметнікаў могуць быць суфіксальныя і бясуфіксныя асновы прыметнікаў (*паўночна-заходні* – *nordwestlich*, *старамодны* – *altmodisch*), бясуфіксныя асновы назоўнікаў (*дабразычлівы* – *wohlmeinend*), прыслоўі (*напаяўразбураны* – *halbzerfallen*), лічэбнікі (*двухсэнсоўны* – *zweideutig*). Сярод прыметнікаў-кампазітаў вылучаюцца складанні з апорным кампанентам – асновай назоўніка (*даўгавусы* – *schnauzbärtig*) і асновай дзяслова (*рукапісны* – *handgeschrieben*).

Сярод складаных назоўнікаў таксама пераважаюць структурныя тыпы з апорным кампанентам – назоўнікам (*трызубец* – *Dreizack*) і дзясловам (*дрыва-сек* – *Holzfaller*). У якасці першага кампанента выступаюць прыметнікі (*вальна-думец* – *Freidenker*), назоўнікі (*дрыва-сек* – *Holzfaller*), займеннікі (*самагубства* – *Selbstmord*), лічэбнікі (*трызубец* – *Dreizack*).

Аналіз складанняў паводле структуры дазваляе сцвярджаць, што поўныя супадзенні сустракаюцца рэдка і датычацца найперш

♦ **чыстых складанняў** (вучоны-фалькларыст – *Folkloreforscher*, макрыца-трава – *Vogelmiere*, дзед-знахар – *Wunderdokter*, пан-айцец – *Pan-Vater*, дзе-небудзь – *irgendwo*);

♦ **утварэнняў з другім кампанентам** – дзеяслоўнай асновай (напаўразбураны – *halbzerfallen*, вельмішаноўны – *hochverehrt*, рукапісны – *handgeschrieben*);

♦ **кампазітаў-колераабзначэнняў** (сіне-зялёны – *blaugrün*, чорна-зялёны – *dunkelgrün*);

♦ **кампазітаў з першым кампанентам** – прыслоўем *наў-/напаў-* – *halb-* (напаўразбураны – *halbzerfallen*, напаўжывы – *halbtot*);

♦ **кампазітаў з першым кампанентам** – лічэбнікам (трызубец – *Dreizack*, двухсэнсоўны – *zweideutig*).

Несупадзенне структурных тыпаў выклікана прыналежнасцю структурных кампанентаў у няроднасных мовах да розных часцін мовы. Можна меркаваць, што вышэйназваныя супадзенні (акрамя чыстых складанняў) адносяцца да класу слоў, якія існавалі яшчэ ў індаеўрапейскай мове.

У семантычным плане кампазіты ўяўляюць сабой як поўныя, так і частковыя супадзенні. Паколькі намі разглядаюцца беларускія кампазіты, якім у перакладзе таксама адпавядаюць складанні, то ў прааналізаванай групе слоў выяўляюцца ў асноўным поўныя супадзенні лексічных значэнняў кампазітаў. Падабенства (супадзенне) структурных асаблівасцей лексічных адзінак садзейнічае і больш поўнаму захаванню іх семантыкі, што тлумачыцца імкненнем перакладчыка максімальна дакладна перадаваць тэкст арыгінала згодна нормам мовы пераклада. Поўныя і частковыя супадзенні ў тэксце арыгінала і тэксце пераклада прынята называць міжмоўнымі сінонімамі. Пры гэтым адрозніваюць абсалютную і адносную сінанімію. **Міжмоўныя абсалютныя сінонімы** – гэта лексічныя адзінкі дзвюх (ці больш) моў, якія суадносяцца ў адным са сваіх значэнняў і не маюць экспрэсіўнай ці стылявой афарбоўкі. Параўн.: *вальнадумец* – *Freidenker*, *высокаадукаваны* – *hochgebildet*, *наваяўлены* – *neuerschienen*, *сіне-зялёны* – *blaugrün*.

Адносныя сінонімы – гэта лексічныя адзінкі, у якіх супадае сэнсавы змест, але адрозніваецца эмацыянальна-экспрэсіўная, стылявая або іншая інфармацыя. Параўн.: *кнігалюб* ‘любіцель і знавец кніг’ – *Büchernarr* (разм. ‘бібліяман’); *ліхаманкавы* ‘які бывае пры ліхаманцы/ вельмі ўсхваляваны, нер-

вовы, празмерна паспешлівы’ – *schweratmend* (літар. ‘які задыхаецца’); *трупна-бледны* (твар) (аказіяналізм) – *leichenblass* (нейтральнае слова).

Няпоўныя ў семантычным плане супадзенні абумоўлены адсутнасцю слоўнікавых эквівалентаў, удзелам словаўтваральных элементаў, якія надаюць дадатковы сэнс лексічным адзінкам, стылістычнымі асаблівасцямі, а таксама нацыянальна-этнічнымі і культурнымі традыцыямі. Параўн.: *бабуля-свацця* – *Brautwerber*.

Такім чынам, у групе слоў, якія ўяўляюць сабой кампазіты як у тэксце арыгінала, так і ў тэксце пераклада найбольш ярка выяўлены супадзенні з пункту гледжання іх структуры і семантыкі. Аднесенасць да розных структурных тыпаў утварэння кампазітаў у беларускай і нямецкай мовах абумоўлена прыналежнасцю іх кампанентаў да розных часцін мовы. Пераважная колькасць кампазітаў нямецкай мовы, утвораных шляхам словаскладання тлумачыцца ўнутрымоўнымі асаблівасцямі, у той час, як у беларускай мове значную ролю выконваюць іншыя словаўтваральныя сродкі – афіксы.

Перадача беларускіх кампазітаў адпаведнымі ўтварэннямі ў мове пераклада сведчыць аб высокім майстэрстве перакладчыка, яго разуменні моўных асаблівасцей арыгінала, добрым веданні культурных традыцый і нацыянальна-этнічнай спецыфікі беларускай мовы.

Літаратура

1. Беларуская граматыка: у 2-х ч./ рэд.: М.В. Бірыла, П.П. Шуба. – Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск, 1985.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск, 1994.
3. *Виноградов В.С.* Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М., 2001.
4. *Караткевіч У.* Дзікае паляванне караля Стаха: Аповесці, апавяданні. – Мінск, 1995. – С. 229-408.
5. *Прыгодзіч М.Р.* Словаскладанне ў беларускай мове. – Мінск, 2000.
6. *Сцяцко П. У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А.* і інш. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мінск, 1990.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазн. імя Я. Коласа; пад агул. рэд. акад. К. Крапівы. – Мінск, 1977-1982. – Т.1-5.
8. Duden: in 12 Bänden/ hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 1998. – Bd.4: Grammatik der deutschen Gegenwartsprache/ hrsg. von der Dudenredaktion. Bearb. von Peter Eisenberg [u.a.]. – 6., neu bearb. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 1998. – S. 408-446.
9. *Karatkewitsch U.* König Stachs Wilde Jagd. Ins Deutsche übertragen von Ingeborg und Oleg Kolinko. – Berlin, 1985.